Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_1999_1_6.pdf | DOST. 25/04/24 14.25

OCENE – ZAPISKI – POROČILA – GRADIVO

IZBRANA VPRAŠANJA STAROPOLJSKE IN STAROSLOVENSKE LEKSIKOGRAFIJE
(Jan Mączyński 1564 – Matija Kastelec 1680)

Leta 1997 je v Ljubljani izšel *Slovensko-latinski slovar,*[1] ki ga je za tisk pripravil Jože Stabej, izdala pa Slovenska akademija znanosti in umetnosti (SAZU). O dejanski vsebini tega dela nas pouči šele podnaslov: *po: Matija Kastelec – Gregor Vorenc, Dictionarivm Latino-Carniolicum (1680–1710).* Kaj pa je pravzaprav bil *Dictionarium Latino-Carniolicum* M. Kastelca in G. Vorenca, izvemo iz kratkega orisa slovenske leksikografije, ki ga je napisal Stabej in ga uvrstil na konec knjige. Delo, ki ga je Stabej obdeloval v letih 1952–1979, so po avtorjevi smrti pripravili za tisk Franc Jakopin, Majda Merše, France Novak in Stane Suhadolnik.

Začetki slovenske leksikografije so mnogo poznejši od začetkov poljske. Najstarejši znani slovenski slovarček je l. 1550 objavljeni, komaj 86 besed obsegajoči *Abecedarium* Primoža Trubarja (1508–1586), slovenskega humanista in prevajalca Psalterja in Novega testamenta v slovenščino, ki velja tudi za začetnika slovenskega knjižnega jezika. V drugi polovici 16. stol. sta nastali zbirki slovenskega besedja Adama Bohoriča (1520–1598) in Jurija Dalmatina (1547–1589). Velikega pomena je bil izid *Thesaurusa Polyglottusa vel Dictionarium Multilinguae*, vsebujočega tudi slovensko gradivo, ki ga je l. 1603 objavil nemški humanist Hieronim Megiser (1554–1619). Jože Stabej ga je l. 1977 pripravil za tisk v obliki slovensko-latinsko-nemškega slovarja. Pred slovarjem iz l. 1603 je imel Megiser pripravljen manjši slovarček iz l. 1592, v katerem je zajeto tudi slovensko leksikografsko gradivo (*Dictionarium quatuor linguarum*), kmalu za tem, l. 1607, pa je Italijan Gregorio Alasia v Vidmu izdal *Vocabulario Italiano e Schiauo.*

Začetek prave slovenske leksikografije pa je vendarle šele rokopisni latinsko-slovenski slovar (*Dictionarium Latino-Carniolicum*) Matije Kastelca (1620–1688). Kastelčev rokopis se je izgubil, ohranila pa se je, tudi v rokopisu, njegova razširjena različica, ki jo je pripravil Gregor Vorenc (1659–1730) na začetku 18. stol. Nekaj desetletij pozneje je v ta rokopis vnesel nekaj novega slovenskega gradiva Marko Pohlin (1735–1801). Stabej navaja, da potem več kot sto let ni bilo o Kastelčevem in Vorenčevem slovarju nič slišati, dokler ni l. 1919 Blazij Grča v reviji *Dom in svet* napisal članka o rokopisu, na katerega je l. 1869 naletel v samostanskem arhivu.[2] Stabej pa ni opazil, da je pred Grčo besediščno gradivo iz tega slovarja uporabil že Franc Miklošič (1813–1891) v svojem etimološkem slovarju iz l. 1886, nekaj let pozneje pa Maks Pleteršnik (1840–1923), avtor do nedavna edinega znanstvenega slovarja slovenskega jezika. Ker sem do te ugotovitve prišel na podlagi razčlemb posameznih naključno izbranih izrazov (glej točko 2.a '*Dež*', latinsko geslo *imber grandinis*), jo bom utemeljil v sklepnem delu.

---

[1] J. Stabej, *Slovensko-latinski slovar po Matija Kastelec – Gregor Vorenc, Dictionarivm-Carniolicvm (1680–1710),* Ljubljana, 1997.

[2] »Potem ni bilo več kot sto let o slovarju nobene vesti, dokler ni l. 1919 Blazij Grča v XXXII. letniku *Doma in sveta* v Ljubljani, 153–156, z Dostavkom Viktorja Steske, priobčil članka: Pozabljen biser slovenskega slovstva, in v njem povedal, da je l. 1869 našel v knjižnici osrednjega semenišča v Gorici med rokopisi lično vezano knjigo z naslovom *Novum Dictionarium, ſeu Lexicon Vniuersale. Wörterbuch. Nove beſſedne Buque.*« (571).

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_1999_1_6.pdf | DOST. 25/04/24 14.25

Prvo znanstveno delo o Kastelčevem in Vorenčevem slovarju je izšlo šele l. 1950. Jože Stabej (1896–1980) je najprej naredil kakovostne fotografije in nato obdelal slovensko-latinsko različico tega slovarja.

Če bi hoteli z eno besedo označiti lastnosti in vlogo Katelec-Vorenčevega slovarja v slovenski leksikografiji, bi lahko rekli, da je to »slovenski Mączyński«.[3] Le da je več kot stoletje kasnejši in da je doslej počival v SAZU v obliki prvotnega rokopisa in njegovih enako težko dostopnih fotografij. Te razlike pa ni težko razumeti. To, da Slovenci niso imeli svoje državnosti, gotovo ni moglo biti v korist obdelovanju slovenskega besedišča. Ko je Primož Trubar l. 1550 objavil svoj *Abecedarij,* je štel rokopis staropoljskega t. i. *kaliskega mammotrepta* iz l. 1471 skoraj osemdeset let, štiri leta (od 1546) pa je čakal na tisk že končani rokopis latinsko-poljskega slovarja Jana Mączyńskega. Nastanek rokopisa *Dictionarium Latino-Carniolicum* M. Kastelca pa je datiran v leto 1680. J. Stabej je v zgoščeni zgodovini slovenske leksikografije, vključeni v izdajo Kastelec-Vorenčevega slovarja, jasno povedal: »Po treh slovarjih s slovenskim besedjem (l. 1592, 1603 in 1607), ki sta jih napisala tujca, je bilo treba dobrih sedemdeset let, da so Slovenci sami prišli k zavesti, da slovenska pismenost in kultura brez samostojnega slovarja slovenskega jezika zaostaja v rasti in napredku.« (s. 564) To so zunanje razlike. Sam slovar pa je urejen enako kot slovar Mączyńskega. Latinska gesla so včasih razložena z eno slovensko besedo ali vrsto sinonimov, pogosto opisno, zaradi česar je slovensko besedje, vpleteno v različne frazeološke zveze, razpršeno po različnih latinskih geslih. Taka opisna razlaga latinskih besed avtomatično postane zlata jama za spoznavanje takratne slovenske frazeologije in kulture. Tako kot je tudi slovar Mączyńskega zaradi prav take slovarske metode postal zlata jama za spoznavanje ne le poljske frazeologije, temveč tudi kulture 16. stol., kar je jasno prikazal Władysław Kuraszkiewicz v svojem zadnjem imenitnem, posmrtno izdanem delu *Leksykon łacińsko-polski Jana Mączyńskiego.*[4]

Stabej je Kastelec-Vorenčev slovar obrnil, torej je dal na prvo mesto slovenska gesla, pri čemer je uporabil drugačno metodo kot Kuraszkiewicz.

Prvi natis slovarja Mączyńskega (Königsberg 1564) se je ohranil do današnjih dni (od l. 1973 imamo tudi reprint), treba je bilo torej le pripraviti popoln seznam poljskih besed z natančno usmeritvijo na mesto v slovarju. Tak seznam je v dveh zvezkih izšel že v letih 1962–1963.[5] Naslednja stopnja je bila izdaja po besednih vrstah razvrščenega seznama a tergo[6] v nemški zbirki *Slavistische Forschungen*. Zgoraj omenjeno zadnje delo Władysława Kuraszkiewicza, neutrudnega raziskovalca staropoljskega besedja, razčlenjuje to slovarsko bogastvo slovarja Mączyńskega po semantičnih skupinah.

Kastelec-Vorenčev slovar je tako rekoč nedostopen, zato je Stabej v slovenskih geslih podajal celotne navedke skupaj z njihovim latinskim geslom. Žal pri mnogih geslih navaja le del gradiva (zmeraj navaja pogostnost slovenskih besed). Škoda.

---

[3] J. Mączyński, *Lexicon Latino-Polonicum ex optimis Latinae linguae scriptoribus concinnatum*, Regiomonti (Königsberg), 1564; reprint: R. Olesch, *Ioannis Mączyński, Lexicon Latino-Polonicum,* Köln-Wien, 1973.

[4] Leksykon łacińsko-polski Jana Mączyńskiego. Wybór tekstów – opracowanie. Wybór tekstów Władysław Kuraszkiewicz, opracowanie Henryk Barycz, Władysław Kuraszkiewicz, Ignacy Lewandowski, Lublin, 1996.

[5] W. Kuraszkiewicz, Wyrazy polskie w słowniku łacińsko-polskim Jana Mączyńskiego, I–II, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1962–1963.

[6] W. Kuraszkiewicz in R. Olesch, *Der polnische Wortbestand in J. Mączyńskis Lexicon Latino-Polonicum aus dem Jahre 1564. Band I: Index, Band II: Index a tergo, Köln-Wien I – 1985, II – 1983.*

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_1999_1_6.pdf | DOST. 25/04/24 14.25

Stabejevo delo me je spodbudilo k primerjalni razčlenitvi načina prevajanja, predvsem opisnega, latinskih gesel pri Mączyńskem in Kastelec-Vorencu (ni mogoče ugotoviti, kdo od njiju je avtor posameznih formulacij). Zaradi obilnosti gradiva lahko na tem mestu predstavimo le manjši poskus. Izbral sem po eno besedo iz nekaj semantičnih skupin. To so naslednje skupine z izbranim reprezentantom: 1. družina – 'mati'; 2. naravno okolje: a) ozračje – 'dež', b) rastlinski svet – 'hrast', c) živalski svet – 'pes'; 3. materialna kultura: a) orožje – 'meč', b) kuhinjska posoda – 'vedro'; 4. ljudske vraže – 'škrat' in 'vedeževalka'.

V nadaljevanju predstavljeno primerjalno gradivo je razvrščeno po naslednjem zaporedju: za latinskim geslom, kot nastopa v Kastelec-Vorenčevem slovarju, je naveden njegov pomen po treh virih: Plezilovem slovarju klasične latinščine, slovarju srednjeveške latinščine z območja nekdanje Jugoslavije (tukaj po hrvaško) in slovarju srednjeveške latinščine v Poljski. Če je na teh mestih izpuščen kateri izmed teh slovarjev, pomeni, da v njem ni bilo ustreznih podatkov. To velja tudi za slovar Mączyńskega. Nato sledi slovenski navedek iz Kastelec-Vorenčevega slovarja in poljski iz slovarja Mączyńskega. Formalno razčlembo omejujem na minimum. Ohranjam pisavo izvirnika. To zlasti otežuje branje slovenskega gradiva, še posebej, ker rokopis uporablja posebno pisavo: črka *z* označuje glas *c*; potreba po razlikovanju glasu *s* od *z* je narekovala Vorencu, da je uvedel posebna diakritična znamenja. Obe črki: kratki *s* in dolgi *ſ* imata lahko obe funkciji. Teoretično *s* in *ſ* označujeta nezveneči *s*, zveneči *z* je Vorenc označeval s piko nad črko, torej *ṡ* in *ż*, pri čemer je to pravilo pogosto kršil. Za šumnike *č, š, ž* je uvedena dodatna črka *h*, torej *zh* za *č, sh* ali *ſh* za *š*, *sh ali ſh* za *ž*. Pa tudi pri tem ni čisto dosleden.

Slovenskega besedila ne prevajam. Pri težjih besedah zaradi njihove lažje interpretacije podajam njihovo sodobno obliko in pomen predvsem po Pleteršnikovem slovarju.

Izpeljava podobne analize v drugo smer, torej izhajajoč iz latinskih gesel slovarja Mączyńskega, je nemogoča, ker temeljna podoba Kastelec-Vorenčevega slovarja, torej latinsko-slovenska, ni dostopna.

1. 'Mati' (polj. *matka*; Kas.-Vor. F 22, Mącz. F 61).

abavia, ae – Plez.; Polj. srlat. 'praprababka'; Kas.-Vor. *Babize mati, prebabiza* (F 2); Mącz. ima to geslo, vendar ga ne razlaga, medtem ko *abavus* prevaja s *'Práprádziad';* **a matre pulli –** Kas.-Vor. *mladizhi, katere mati vodi, ali redy* [Plet. *mladič* 'das Junge von einem Tiere'; *rediti* 'nähren']. **bimater –** Plez. 'mający dwie matki, z dwu matek zrodzony (pridevek Dioniza–Bakha)'; Kas.-Vor. *dvakrat mati.* **communis natus –** Kas.-Vor. *rojen od eniga ozheta, inu od ene matere.* **frater germanus –** Plez. 'brat rodzony'; jug. srlat. 'rođeni brat'; polj. srlat. 'brat rodzony, z tego samego ojca i tej samej matki'; Kas.-Vor. *brat po ozhetu inu materi*; Mącz. *Rodzony brát.* **frater uterinus** – Plez. 'rodzony (brat, siostra)'; polj. srlat. [kot *frater germanus*]; Kas.-Vor. *brat po materi*; Mącz. *Yednej mátki á inſzego oycá*. **genitrix** – Plez. 'rodzica, rodzicielka, macierz, matka'; polj. srlat. 'rodzicielka, macierz, matka'; Kas.-Vor. *Rodniza, porodniza, mati;* Mącz. *Mátká.* **hybrida –** Plez. 'hybryda, mieszaniec [tudi] (o świni)'; polj. srlat. 'bękart'; Kas.-Vor. *en zhlovik, kateriga ozhe, inu mati néſta obá s'ene dešele* [Plet. *dežéla* 'das Land']; Mącz. *Yáko gdy ociec yest Rzimiánin á mátká niemkini, álbo ynego rodzáyu.* **mater** – Plez 'matka'; polj. srlat. 'matka, macierz; Kas.-Vor. *mati* (F 2); Mącz. *Mátká*. **mater familias** – Plez. 'żeńska głowa rodziny (jako odpowiednik *pater familias'); polj. srlat. 'matka rodziny';* Kas.-Vor. *goſpodinîa, hiſhna mati* [Plet. *hîšen* 'zum Haus gehörig; Haus-']; Mącz. *Goſpodini.* **matricida, ae** – Plez.; polj. srlat. 'matkobójca'; Kas.-Vor. *kateri mater vbye;* Mącz. *Który matkę zábił* (29d45), *Mężoboycá mátki ſwey* (211a54). **omniparens terra** – Plez. *omniparens* 'matka wszystkiego, wszechrzeczy', medtem ko pod geslom *communis* (I 613) navaja besedo *terra*

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_1999_1_6.pdf | DOST. 25/04/24 14.25

communis mater omnium mortalium kot navedek iz Seneke (*Epistulae ad Lucilium 92, 27)*. Kas.-Vor. uvrščata ta navedek tukaj: *ſemla je vſih rizhy ena mati*; Mącz. *omniparens terra* prevaja kot *Wſziſtko rodząca*, navedek iz Seneke pa uvršča pod geslo *Parens cunctorum terra: Ziemiá wſziſtkich rzeczy mátká* (278c38); **orphanus, ni** – Plez. ‘sierota’; jug. srlat. ‘siroče, sirota’; polj. srlat. ‘osierocony, samotny, sb. ‘sierota’; Kas.-Vor. *ſyrota, en otrok pres ozheta, ali matere, pres troſhta* [SSKJ trôšt [trə̑št] ‘tolažba, uteha’; iz nem. *Trost* Snoj]; Mącz. *Siérotá.* **parens** – Plez. ‘ojciec lub matka’; polj. srlat. ‘ojciec, matka, mn. rodzice; Kas.-Vor. *ozha, ali mati;* Mącz. *Ociec y mátká;* **paricida, ae** – Plez. ‘ojcobójca, morderca, zabójca; polj. srlat. ‘morderca, zabójca (zwł. krewnego), ojcobójca’; Kas.-Vor. *vbyenyk ſvoiga ozheta, ali matere, ali ſoſſéda*; Mącz. *Który oycá zábił*; **paricidium, ii** – Plez. ‘morderstwo, zabójstwo’; polj. srlat. ‘morderstwo, zabójstwo zwł. krewnego’; Kas.-Vor. *morjenîe, ali vbyenîe ſvoiga ozheta, ali matere;* Mącz. ne prevaja, ima pa *Homicidium – mężoboyſtwo.* **patrinus vel patrina** – Plez. ‘ojcowski (należący do ojca)’; jug. srlat. ‘očuh, kum na krštenju’; polj. srlat. ‘ojcowski, należący do ojca, odziedziczony po ojcu; ojciec chrzestny, rodzice chrzestni’; Kas.-Vor. *kateri, ali katera ſhe ima ſvoiga ozheta ſhiviga, pres matere*; Mącz. *Oycowski.* **socrus magna** – Plez. ‘babka żony’; Kas.-Vor. *taſzhe mati* [Plet. *tášča* ‘die Schwiegermutter’]; Mącz. ima samo moško obliko: *socer maior – Moyey żony ſtáry ociec*. **uterinus, a, um** – Plez. ‘rodzony (brat, siostra)’; jug. srlat. ‘od iste majke rođen; Kas.-Vor. *od ene matere, po poli brat, ali ſeſtra;* Mącz. *Brát yedney mátki á ynſzego oycá.* **vopiscus, ci** – Plez. ‘dziecko urodzone z ciąży bliźniaczej, przy której drugi płód został poroniony’; Kas.-Vor. *en dvoizhiz, kateri v’materi oſtane, inu potle na ſveit pride, kadar tá drugi škuši ne godni porod pogine* [Plet. *pótle* ‘hernach, dann’; skô̑zi ‘durch’; *negóden pórod* ’die Frügeburt’]; Mącz. *Niewczeſny álbo zoſtáły bliznek, to ieſt, gdy ieden z bliznków czas rodzenia vprzedza a martwo ſie rodzi, drugi ſie yednak przi żywocie zoſtawa.*

2a. ‘Dež’ (Polj. *deszcz;* Kas.-Vor. F 20, Mącz. F 38).

appluit – Kas.-Vor. *deſh perpada;* Mącz. *Pokrápia deſzcz.* **appluo, ere** – Kas.-Vor. *deſh perpadati*; Mącz. *Pokrápiam.* **cataracta** – Plez. ’o wodzie spadającej gwałtownie z dużej wysokości: 1. wodospad naturalny, katarakta, zwł. na Nilu, 2. sztuczna przegroda tamująca bieg wody, śluza’; polj. srlat. ’wodospad naturalny, katarakta zwł. na Nilu; [meton.] upusty niebieskie, łez’; Kas.-Vor. *en velik nagel deſh, ali nalyu* [Plet. *nágel* ’jäh, plötzlich’; *nalîv* in *náliv* ’Gußregen’]; Mącz. *Catharactae aquarum – Támowanie, zástawidło, albo vpuſt wód*. **colliciae, arum** – Plez. ’rynny deszczowe przy budynkach; (w rolnictwie) rury odprowadzające z pól nadmiar wody, dreny’; Kas.-Vor. *vodenuſti, vodè šbrališčha, kakòr od deſhja* [Plet. *vodə̑nost* ’die wässerige Beschaffenheit’; *zbralíšče* ’die Versammlung’]; Mącz. *Rowy albo brózdy miedzi zagony, któremi wodá ſcieka.* **complutus, a, um** – Plez. *compluo* – ’1. spływać (o wodzie deszczowej), 2. zalewać coś, moczyć, wilżyć, rosić, nawadniać, zwł. o deszczu, rosie, pocie itp.’; polj. srlat. ’zwilżyć, zrosić, załać, [pren.] padać (o deszczu)’; Kas.-Vor. *podeſhjen, od deſhja s’mozhen, reshozhen* [!] [zadnje formacije slovarji ne navajajo; gotovo je to nekakšna posebna kontaminacija deležnikov od glagola *rosíti* (Plet. *rosi* ’es taut; es regnet in feinen Tropfen’): *rošèn* in *rosèč* (SSKJ IV 543-544)]. Kastelec navaja citat iz Biblije (Amos 4,7), vendar pa ne navaja tudi Dalmatinovega prevoda [prim. Vulg. *pars una conpluta est;* Dalmatinov staroslovenski prevod (l. 1584): *na eno nyvo je desh ſhàl*; sodobni slovenski prevod: *eno polje je dobilo dež*; staropoljski prevod Leopolite (l. 1561): *iedná część dżdżem ieſt polána;* Biblija tisočletja: *jedno pole zostało zroszone*]. Mącz. *compluo – Poliewam; compluit – Deſzcz poliewa, Weſpołek páda*. **compluvium –** Plez. ’1. czworokątny otwór w dachu atrium, przez który woda deszczowa spływała do znajdującego się pod spodem zbiornika. 2. wolne miejsce, znajdujące się pod

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_1999_1_6.pdf | DOST. 25/04/24 14.25

otworem w dachu, zawierające basen na wodę deszczową', polj. srlat. 'wewnętrzny dziedziniec'; Kas.-Vor. *enu mei∫tu, na kateru s'vezh ∫trèh ∫e od deśhja voda śbèra* [Plet. *vèč* 'mehr'; *strę̑ha* 'das Dach']; Mącz. *Miey∫ce gdzie ∫ie wodá de∫zczowa z dáchów, ryn, y z domów ∫cieká, Ryn∫ztok.* **imber, ris** – Plez. 'deszcz, ulewa'; polj. srlat. '1. deszcz, 2. woda zwł. deszczowa lub z roztopionego śniegu'; Kas.-Vor. *en nagel deśh, ploha* [Plet. *plóha* 'der Gußregen']; Mącz. *Wielki de∫zcz.* **imber gelidus** – Kas.-Vor. *en merśel deśh* [Plet. *mŕzeł* 'kalt']. **imber grandinis** – Plez. *grando, -dinis* 'grad'; polj. srlat. sicer zabeleži *imber grandinum,* a ga ne prevaja; Kas.-Vor. *deśh s'tozho, ali babja ∫úl* [Plet. *tǫ́ča* 'der Hagel'; *babja sol* = *solika, babje pšeno* 'der Graupenhagel, die Schneegraupen'. V nasprotju z izrazom *babje pšeno*, ki je zabeležen tudi v sodobnem času (SSKJ IV 281), je *babja sol*, gotovo dialektizem, ki ni prodrl v knjižni jezik, znana le iz tega edinega vira, ki ga navaja tudi Pleteršnik. Obenem je to dokaz, da se med njegovimi viri za kratico *Dict.* skriva *Dictionarium* Kastelca in Vorenca, k čemur se bom še vrnil.]; Mącz. samo *Grando – Grad.* **imbricus, a, um** – Plez. 'sprowadzający deszcz; deszczowy, dżdżysty; Kas.-Vor. *deśhevun, h'deshju nágnên* [Plet. *dežę̑ven* 'regnerisch', *nágnjen* 'geneigt']; Mącz. *Dżdżowy, ku dżowi nákłoniony.* **imbrifer, ra, rum** – Plez. 'niosący z sobą deszcz, dżdżysty; niosący z sobą wodę; polj. srlat. 'dżdżysty, obfitujący w deszcz'; Kas.-Vor. *mavra, lók v'oblakih kar deśh pomeini* [Plet. *mâvra* 'der Regenbogen', *lǫ̑k* 'der Regenbogen', *pomę́niti* 'bedeuten': *to pomeni dež* 'das bedeutet Regen']; Mącz. izraz povezuje s prejšnjim in podaja zgoraj navedeni prevod. **impluvium, ji** – Plez. 'basen w atrium rzymskim, przeznaczony na wodę deszczową wpadającą przez otwór w dachu; otwór w dachu'; Polj. srlat. 'miejsce, basen na wodę deszczową; przestrzeń między budynkami, podwórze'; Kas.-Vor. *en ror na dvoriśzhi, kamer ∫e v'deśhji voda odtéka, tudi tá v'hi∫ho padezha luzh* [Plet. *ror* (iz nem. *Rohr*) 'dimnik'; *dvoríšče* 'der Hofraum, der Hof'; *lúč* 'das Licht eines brennenden Körpers'; *híša* 'das Haus']; Mącz. *Okno w pośrodku dáchu, Dymnik.* **penula, ae** – Plez. *paenula* – 'płaszcz, narzutka z kapuzą (lub bez), noszona w czasie deszczu lub w podróży'; polj. srlat. 'płaszcz (z kapuzą) chroniący przed zimnem, deszczem'; Kas.-Vor. *en plaśzh śa deśh, ali śa hudu vremè* [Plet. *hûd* 'böse, schlimm, arg']; Mącz. *Opończa.* **pluere** – Plez. [nieosob.] 'pada deszcz; pada'; polj. srlat. 'spadać z góry (jak deszcz); Kas.-Vor. *deśhiti; Mącz. De∫zcz idzie, Páda.* **pluit** – Plez. 'pada deszcz, pada; polj. srlat. 'pada deszcz'; *deśh grè, deśhy* [Plet. supletivni prezent k *íti*; *dež gre* 'es regnet']; Mącz. *De∫zcz idzie, Páda. Idzie de∫zcz.* **pluteus, ei** – Plez. '[milit.] zasłona z plecionki okrytej mokrymi skórami (często poruszająca się na kółkach) służąca do obrony przed pociskami'; polj. srlat. 'gruba deska, belka, dyl'; Kas.-Vor. *ena ∫tréha śa śhturmanîe teh śydou, śa deśh, de ∫e pudnîo ∫stopi* [Plet. in SSKJ ne beležita gesla *šturmanje*, Meg. ima glagol *šturmati* 'bekriegen, bestürmen'; *zîd* 'die Mauer'; *pudnîo* je predlog *pod* in osebni zaimek; *stǫ́piti* 'treten, auftreten']; Mącz. *Dá∫zek do ∫zturmu, było przed czá∫y nieyákie naczinie woyenne z rokićiny vplecione á ∫kórami powleczone pod którym żołnierze do ∫zturmu chodźili. Páwężny ru∫tunek może być zwan.* **pluvia, ae** – Plez., polj. srlat. 'deszcz'; Kas.-Vor. *deśh*; Mącz. *De∫zcz.* ***procella, ae*** – Plez. 'burza, huragan'; Kas.-Vor. *vihár s'naglim deśhjam, hudu vreme*; Mącz. *Pochwiściel nawálny wiatr s de∫zczem y s wiátrem á zwłá∫zczá náwálność ná wodzie.* **psecas, dis** – Abr. ψεκάς άδος 'kropla deszczu'; Kas.-Vor. *tih deśh, kadar po malim par∫hy* [Plet. *tîh* 'still'; *pršę̑ti* 'fein regnen, nieseln'. **repentina pluvia** – Plez. besede ne beleži; *repentinus* – 'nagły, mocny, niespodziewany'; Kas.-Vor. *nagla ploha deśhja.* **sudum, di** – Plez. 'jasne (bezchmurne) niebo, pogoda, upał'; Kas.-Vor. *lipú vremè po daśhji, vedrú* [Plet. *lę̑p* 'schön'; *vedrǫ̑* adj. n. 'regenfrei']; Mącz. *Piękna pogodá, wytarcie, wypogodzenie niebá.*

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_1999_1_6.pdf | DOST. 25/04/24 14.25

2b. 'Hrast', 'cer' (polj. *dąb;* Kas.-Vor. F 3+4., Mącz. F 6).

cerrus, ri – Plez. 'nazwa pewnego gatunku dębu (*Quercus Cerris* L.)'; jug. srlat. 'vrsta hrasta, cer'; Kas.-Vor. *zer, drivu ſa ſhelod* [Plet. *želod* 'die Eichel.']; Mącz. *Czinerowe drzewo* [st.polj. hapax, prim. Sł. XVI, IV 288]. **esculus vel aesculus** – Plez. 'dąb gronkowy' (*Quercus Robur* Willd) lub może dąb o jadalnych żołędziach *(Quercus esculus* L.)'; polj. srlat. 'dąb'; Kas.-Vor. *meshupulinu drivú, ali cer* [Plet. in SSKJ pridevnika *mešpljin* (tako bere Stabej) ne navajata; gre za rastlino *Mespilus germanicus* L., ki jo Plet. navaja kot *nèšplja* 'die Mistel, der Mistelbaum (*mespilus germanica*)'; prim. tudi *mišpulja* Mikl. Et. 429, *nêšplja* Bez. II 220; Plez. *mespilum* – 'nieszpułka zwyczajna (drzewo i owoc)'. Geslo *mespilus* Mącz. označuje samo po latinsko: 'genus arboris'.]; Mącz. *esculus – Drzewo nieyákie żołądź rodzące.* **ilex** – Plez. '1. dąb (gatunki nie rosnące w Polsce): a. zimozielony (*Quercus ilex* L.), b. szkarłatny (*Quercus coccifera* L.), c. (*Quercus suber* L.), 2. żołądź'; polj.srlat. '1. dąb, 2. wierzba iwa'; Kas.-Vor. *zer, zerovina*; Mącz. *Yeſionowe álbo Iapurtowe drzewo* [*japurt, japurtowy* znano le iz Mącz. (Sł. XVI, IX 261; Br. 198–199)]. **quercus, cus** – Plez. 'dąb'; Kas.-Vor. *hráſt*, *drivú*; Mącz. *Dąb.* **robor vel robur** – Plez. 'twarde drzewo zwł. dąbowe; dąb'; Kas.-Vor. *múzh, ta* [*tá* (?)] *nartardéſha ſorta zera ali hraſta* [Plet. *mǫ̑č* 'die Kraft, die Stärke']; Mącz. *Dąb bárdzo twárdy, też nadtwárſze á naymocniey ſze miey ſce w ciemnicy.* **roboreus, a, um** – Plez. 'dębowy'; Kas.-Vor. *zerou ali hraſtou, s'terdiga hraſta ſturjen* [Plet. trd 'hart'; *storíti* 'tun']; Mącz. *Roboreus, a, um, ut roburneae fruges – Zolędny owoc.*

2.c. 'Pes' (polj. *pies;* Kas.-Vor. F 19, Mącz. F 41).

anubis – Kas.-Vor. *pes*, Mącz. *Bóg Egypsky, ktorego obras pśi łep miał, álbo Był malowan ze pśim łbem.* **canis** – Plez. 'pies (i suka)'; jug. srlat. 'pas'; polj. srlat. 'pies (lub suka); Kas.-Vor. *pès, pſiza,* Mącz. *Pies.* **catenarius** – Plez. 'łańcuchowy (o psie), przywiązany łańcuchem'; Kas.-Vor. *en peś na ketinah ſa varovanîe* [Plet. *kętina* 'die Kette']; Mącz. *Pies łańcuchowy.* **extrarius canis** – Plez. 'nie należący do rodziny, domowników, domu, obcy (m.in. canis)'; Kas.-Vor. *en nešnan pes.* **latrare** – Plez.; polj. srlat. 'szczekać, ujadać; Kas.-Vor. *lajati kakòr pſy;* Mącz. *Szczekam.* **latratus, a, um** – Kas.-Vor. *na kateriga psy lajajo;* Mącz. ima le sb. *latratus, us – Szczekanie*; *Gravis latratus – Wielkie pſow ſzczekanie*. **rivalis, lis** – Plez. 'współzawodnik, rywal (w miłości)'; Kas.-Vor. *raven lubi, dvá pśá śa eno kuſt* [Plet., SSKJ *ljúbi, -ega* 'der Geliebte'; *kǫ́st* 'der Knochen']; Mącz. *Dwá gamráći yednę miłuyący*. **ululatus, tus** – Plez. 'wycie (zwierząt)'; Kas.-Vor. *tulenîe, klagowanîe, pſou śavianîe* [Plet. *tuljénje* 'das Heulen'; *zavíjanje* 'das Heulen (z. B. der Wölfe)'; *klagováti* 'jammern', toda pri Meg. *klagovanje* 'Anklagung, Beschuldigung'; prim. Bez. II 36]; Mącz. *Huk, hukánie, wycie.* **venaticus canis** – Plez. 'myśliwski, gończy (*canum genera duo*)'; jug. srlat. 'lovački, lovni' (brez zveze s psom); Kas.-Vor. *pes śa lou*; Mącz. *Polny pies.*

3a. 'Meč' (polj. *miecz*; Kas.-Vor. F 28, Mącz. F 60).

ensis – Plez.; polj. srlat. 'miecz'; Kas.-Vor. *mezh*; Mącz. *Miecz.* **gladiator** – Plez. '1. człowiek uzbrojony w miecz, zapaśnik walczący mieczem, zwł. zawodowy gladiator; 2. płatnerz'; jug. srlat. 'majstor koji radi i čisti mačeve'; polj. srlat. '1. szermierz; 2. miecznik, urzędnik dworski noszący miecz przed panującym; 3. rzemieślnik wyrabiający miecze'; Kas.-Vor. *en fehtar na mezh śvuzhen* [Stabej (534) bere to *zučen,* tj. 'izučen']; Mącz. *Szermierz. Gladiatores – Byli przed czaſem oſobliwi ludzie w ſzermierſtwie wyćwiczeni, które ſpuſzczano w ſzranki ſzermować o gárlo v Rzimianów.* **gladius** – Plez.; polj. srlat. 'miecz'; Kas.-Vor. *mezh;* Mącz. *Miecz.* **harpe, es** – Plez. 'sierp, miecz z zakrzywionym ostrzem';

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_1999_1_6.pdf | DOST. 25/04/24 14.25

Kas.-Vor. *ena vkrivena ſabla, ali mezh;* Mącz. *Száblá Turecka może być zwána.* **os gladii** – polj. srlat. *in ore gladii* – 'mieczem'; Kas.-Vor.*oſtrúſt mezha.* **parazonium** – Plez. 'sztylet'; Kas.-Vor. *en tolih, en voiški mezh* [Meg. *tolih* 'der Dolch']; Mącz. *Kórd, yezdecki miecz.* **pyrricha** – Plez. 'taniec z mieczami'; Kas.-Vor. *plèš s'mezhy;* Mącz. *Grecki taniec, który Pirrus naprzód wynálasł.* **stricto gladio** – Kas.-Vor. *s'nagim mezhom;* Mącz. *Gołym mieczem napáść ná kogo. Strictus gladius – Dobyty goły miecz.*

3b. 'Wedro' (polj. *wiadro*; Kas.-Vor.F 7, Mącz. F 14)

amphora Attica – Kas.-Vor. *try védra darshy;* **amphora Romana** – *deršhy dvei védri*; slovarji takih zvez ne navajajo, medtem ko samostalnik v jug. srlat. pomeni 'vrč, mjera za tekućine', v polj. srlat. '1. dzban, konew (z drzewa, metalu), 2. rodzaj miary zwł. piwa (*due urne*)'; Mącz. ima splošno *Amphora. Latine Metreta. Kruż, álbo czáſza vcháta, poſpolicie zowiemy Wiádro, Też Faſá Winna, cztery y dwadzieściá garnców winá w ſobie máyąca.* **antila, ae** – Plez. [iz grščine] *antlia* 'pompa wodna' (prim. gr. ἡ ἀντλία, Abr. 'stek, woda na dnie statku'); Kas.-Vor. *enu védru, ena poſſoda, s'katero ſe voda is ladje polie* [Plet. *posǫ̑da* 'das Gefäß']; Mącz. *Antlia – Zoraw, którym ſięgáyą wody w studni, álbo wiadro.* **batus, bati** – Plez. 'hebrajska miara rzeczy sypkich i płynów'; polj. srlat. 'bat, rodzaj miary objętości'; Kas.-Vor. *ena mèra judovska try vedra deršhy;* Mącz. *Kuffa, albo Kadź.* **haustrum, tri** – Plez. 'naczynie stanowiące część maszyny do czerpania wody'; Kas.-Vor. *enu veidru ali korez s'katerim ſe voda šajemle.* **situla, ae** – Plez. '1. wiadro do czerpania wody; 2. rodzaj urny do losowania; 3. dzbanek do wina (zwł. służący jako miara)'; Kas.-Vor. *véderze, kaſſéliza, veidru ša šhterno, ša vodó poſſoda* [*kaselica* 'posoda za vodo' iz it. *cassèlla* 'piccola cassa' Bez. II 21–22; Plet. *štę̑rna* 'der Ziehbrunnen, der Schöpfbrunnen']; Mącz. *Wiádro do czerpánia wody*. **urna, ae** – Plez. 'wł. dzban na wodę, 1. naczynie w ogóle, garnek; 2. urna do głosowania, losowania; 3. jako miara płynów (około 13 litrów)'; Kas.-Vor. le v pomenu 2.: *védru, kabelza, poſſoda s'katero ſe kamenzi mezhejo, kadar ſe ima ena reizh išvoliti ali rešlozhiti* [Plet. *káblica* 'die Melkgelte, die Schöpfgelte'; *rę̑č* 'die Sache, das Ding'; *razlǫ́čiti* 'entscheiden']; Mącz. *Wiádro.* [...] *item – Gliniany zban, zwierchu wąski w ktory tych ymioná ná kartkách były wrzucáne którzy ſie o co lóſem roſpráwiáli álbo ſzczęśćia pátrzáli.* [...] *Urna etiam mensura continens quattuor congios – Wiádro winá puł omy* 508d16–26. [*Oma* – izraz znan le iz Mącz.: Po Sł. XVI, XXI 334 izposojenka iz srednjeveške latinščine *ama*). Polj. srlat. *ama* – 'małe naczynie na wino; mensura vinaria']. Drugi zapis: *Amphora continet duas urnas*, *Dwie Omie. Nam urna cepit quatuor congios* 71a50–52.

Za primer bom na tem mestu navedel, kako Mączyński uporablja besedo *wiadro* pri prevajanju drugih latinskih izrazov. Ker ni latinsko-slovenskega dela, teh gesel ne moremo primerjati s Kastelec-Vorenčevim slovarjem.

chus idem quod congius – *chus*: Plez. – 'grecka miara płynów, równa łac. congius'; *congius*: Plez. 'miara płynów około 3½ l.); jug. srlat. 'mjera za tekućine, kongij'; polj. srlat. 'garniec (XVI w.)'; Mącz. *Faská álbo naczinie ku czerpániu, Wiádro, Też Miárá około dwu gárncu winá mniey álbo więcey*; **fidelia congialis** – Plez. 'naczynie gliniane lub szklane, równe zawartością jednemu congius' [primer iz Plavtovih spisov]; polj. srlat. 'naczynie gliniane lub szklane, dzban, kocioł'; Mącz. *Fidelia congialis apud Plautum, Kruſz álbo wiádro, trzy miary w ſobie máyąc*; **haustorium** – *Wiádro, węborek też zową.* **hydraulos** – Plez. *hydraulus* 'organy wodne' [iz gr.]; gr. ὁ ὑδραυλος, Abr. 'organy hydrauliczne, *wynalezione przez Ktesibiosa'*; Mącz. *Rurá, rinná álbo też ryn∫ztok ktorym wodá ſcieka, też wiádro s żorawiem którym wodę czerpáyą.* **labrum** – Plez. '1. beczka, kocioł (na oliwę, wodę); 2. kadź w której wytłaczano winne grona; 3. basen'; polj. srlat. 'beczka, kocioł';

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_1999_1_6.pdf | DOST. 25/04/24 14.25

Mącz.: *Naczinie nieyákie którym czerpáyą, wiádro, Cebrzik.* **mansisterna alias urceus** – Mącz. *Wiadro.* **modiolus** – Plez. 'kubek, pojemnik na wodę, rodzaj wiadra'; jug. srlat. 'mali modij'; Mącz. *Wiádro którym wodę czerpáyą.* **modus vini** – Plez. 'miara rzeczy sypkich, zwł. zboża, wynosząca ok. 8,75 litra, korzec; miara płynu; naczynie służące jako miara'; jug. srlat. 'vinska mjera, modij'; polj. srlat. 'korzec, jednostka miary rzeczy sypkich (płynnych), zwł. zboża, soli; korzec, naczynie służące do mierzenia rzeczy sypkich'; Mącz. *Może być zwano yedno wiádro 24. kwart.* **mustarius urceus** – Plez. *mustarius* 'służący do przechowywania moszczu winnego'; *urceus* 'dzban'; Mącz. *Wiádro moſzczowe.*

4. 'Pošast', 'škratelj', 'vešča' (polj. *skrzat, wieszczka*; Kas.-Vor. F 7+3+2).

lamia – Plez. 'czarownica (w bajkach pożerająca dzieci)'; polj. srlat. 'czarownica, jędza, potwór; Kas.-Vor. *veišzha, shkratel: ene divje lépe shenize, ludÿ morè, mora* [Plet. *vę̂šča* 'die Zauberin'; *škrátelj* 'eine Art Kobold, das Bergmännchen'; *ženica* 'das Weibchen'; *móra* 'der Alp']; Mącz. *Nocna yędzá Matólka, nocne ſtráſzidło, Duch álbo czárownicá.* **lar, ris** – Plez. 'lar, rzymskie bóstwo domowe'; jug. srlat. 'Lar'; polj. srlat. 'rzymskie bóstwo domowe (zwykle plur.)'; Kas.-Vor. *shkratel, hiſhni malyk, domazhi dúh* [Plet.: *malik* 'der Kobold']; Mącz. *Domowy bożek.* **larva, ae** – Plez. 'widmo, straszydło, upiór'; Polj. srlat. ' widmo, straszydło, upiór, zjawa'; Kas.-Vor. *ena nozhna poſhá/t, ſhema* [Plet. *pošâst* 'das Gespenst'; *šę́ma* 'die Larve, die Maske']; Mącz. *Maſzkará, Lárwá.* **lemures** – Plez. 'cienie zmarłych, złe duchy, upiory'; polj. srlat. 'mary nocne, upiory'; Kas.-Vor. *nozhne poſhaſti, katere po hiſhah ropotajo*; Mącz. *Stráſzidłá, á lárwy álbo obłudy nocne.* **monstrum** – Plez. 'niezwykłe zjawisko, uważane za wróżbę; dziwne zjawisko, dziw (o istotach żywych), potwór'; polj. srlat. 'niezwykłe zjawisko, dziw, cud; osobliwe stworzenie, dziwolud, dziwadło, potwór'; Kas.-Vor. *ena šmejna poſhaſt: zhudu ſtraſhlivu, ſtraſhnu zhudu, ſpaka* [Stabej (527) bere *zmejen.* To je pridevnik od *zmeja // zmija* 'die Schlange, der Drache'. Plet. *spâka* 'etwas Mißratenes, Mißgestaltetes']; Mącz. *Dźiw, nadprzirodzona rzecz.* **penates** – Plez. 'penaty, rzymskie opiekuńcze bóstwa rodziny, ogniska domowego oraz państwa'; polj. srlat. '1. penaty, rzymskie opiekuńcze bóstwa ogniska domowego; 2. ubożęta, skrzaty'; Kas.-Vor. *domazhe poſhaſti, ali šhkratelni*; Mącz. *Bogowie domowi przed czáſy byli wierzeni.* **phantasma, tis, phantasmata** – Plez. 'upiór, zjawa, widmo, mara; złudzenie, pozór'; polj. srlat. 'urojenie, przywidzenie, zjawa'; Kas.-Vor. *folšh ſaníe, poſhaſti* [Meg. *falš* 'falsch'; Plet. *sánja* 'der Traum']; Mącz. *Duch, pokuſá, fáłſziwe mniemánie, vkazanie álbo widzenie, ták ná yáwie yáko y we ſnie.* **saga, ae** – Plez. 'wiedźma, wróżka'; Kas.-Vor. *zupernica, véšzha* Plet *cǫ̂prnica* 'die Zauberin, die Hexe']; Mącz. *Czárownicá, yędzá.* **spectrum, tri** – Plez. 'zjawisko, zjawa'; Kas.-Vor. *ena poſhaſt, ena garda šmiſlena reizh* [Plet. *grd* häßlich']; Mącz. *Matołká, Fáłſzywe wyobráżenie ná oczy lazące, tych rzeczy o których myślimi, Fántaſia, Obłudá.* **spiritus, tus** – Plez. 'wiatr, przen. dusza, duch'; Kas.-Vor. *dúh, véter, poſhá/t*; Mącz. *Dech, Wiánie, Powietrze, Dęcie, Wiátr. Spiritus in sacris – Duch.*

Sklepne ugotovitve

Prikazana primerjalna razčlemba nekaj na slepo izbranih besed omogoča že tukaj izoblikovati nekaj zapažanj splošne narave, pa tudi nekaj takih, ki zadevajo posameznosti.

1. Izkazale so se razlike v izboru latinskih gesel, odločitvah o njihovem prevajanju, pa tudi v izbiri geselskih frazeoloških zvez. Tako v slovarju Mączyńskega ni takih gesel, ki nastopajo v Kastelec-Vorenčevem slovarju, kot npr. *haustrum* (pomenska skupina 3b; ima podoben pomen kot *haustorium*) ali *psecas* (skupina 2a). Prav tako ni deležniškega gesla *latraturs, a, um.* Po drugi strani pa nekatera gesla, npr. iz skupine 1: *abavia; bimater, pari-*

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_1999_1_6.pdf | DOST. 25/04/24 14.25

cidium, ki so v Kastelec-Vorenčevem slovarju prevedena, ostajajo pri Mączyńskem brez prevoda.

Prav tako Mączyński v svoj slovar ni uvedel veliko frazeoloških zvez, ki jih upoštevata Kastelec in Vorenc, čeprav so njihove sestavne besede (razen pridevnika *Atticus*) v slovarju predstavljene. Sem sodijo tudi besede iz prve skupine *a matre pulli* (21 1a 12, 330d22), *communis natus* (61d3, 24b26), *socrus magna* (398a23, 204b4), iz skupine 2a *imber gelidus* (165d30, 143a27), *imber grandinus* (Mącz. navaja le pridevnik *grandinosus* 148c36), *repentina pluvia* (352a49, 306d13), iz skupine 2c *extrarius canis* (112c19, 33c18), iz skupine 3a *os gladii* (270c38, 146a48) in iz skupine 3b *amphora Romana* (8a19, 358b41) in *amphora Attica*.

Tovrstne razlike so normalne, popolnoma razumljive in niso bistvene za ocenjevanje leksikografske metode avtorja slovarja. Če bi Kastelec-Vorenčev slovar pretresali s te plati, kar pa zaradi nedostopnosti njegove prvotne latinsko-slovenske različice ni mogoče, bi najbrž tudi ugotovili, da ne upošteva številnih frazeoloških zvez, ki jih sicer najdemo pri Mączyńskem.

2. Bistvenega pomena za oceno leksikografske metode leksikalno-enciklopedijskih slovarjev, in taki sta obe primerjani deli, je način pojasnjevanja pomena tujih realij; v tem primeru predvsem antičnega sveta.

Večkrat Kastelec in Vorenc prevajata tuje realije z enim slovanskim izrazom, medtem ko Mączyński podaja razlago enciklopedične narave, npr. *anubis* – Kas.-Vor. *pes*, Mącz. *Bóg egipski, ktorego obraz psi łeb miał, albo był malowan ze psim łbem* /Egipčanski bog, katerega podoba je imela pasjo glavo ali pa je bil naslikan s pasjo glavo; op. prev./ (skupina 2c). Včasih pa je ravno obrnjeno: *paenula* – Mącz. *opończa,* Kas.-Vor. *en plašč za dež, ali za hudo vreme* (skupina 2 a; sloven. *en* – skrajšana oblika od *eden* je imela v staroslovenščini funkcijo nedoločnega zaimka, ki danes ni v rabi [Plet. I 192]; *ali* – 'albo'). Vlogo enobesednega prevoda lahko igra analitični prevod ali vrsta sinonimov. Npr. beseda *gladiator* (skupina 3a) je v Kas.-Vor. slovarju prevedena analitično, vendar brez dodatne razlage: *en fehtar na meč zučen*, Mączyński pa podaja pojasnilo: *Szermierz. Byli przed czasem osobliwi ludzie w szermierstwie wyćwiczeni, które spuszczano w szranki szermować o garło u Rzymianów* / Borilec. Bili so davno pri Rimljanih posebni ljudje, izurjeni v mečevanju, ki so jih na borišče pošiljali boriti se za življenje; op. prev./ Podobno *pyrricha* (skupina 3a): Kas.-Vor. na kratko: *ples s meči*, Mącz.: *Grecki taniec, który Pyrrus naprzód wynalazł* /Grški ples, ki ga je prvi iznašel Pirus; op. prev./. Tu pa je še primer obrnjenega razmerja: *batus* (skupina 3b): Mącz.: *kufa albo kadź*, medtem ko Kas.-Vor. podajata razlago: *ena mera judovska tri vedra drži.*

Naletimo tudi na primere, v katerih oba leksikografa vsak po svoje opisno pojasnjujeta pomen tujega designata, a ohranjata njegov bistveni pomen. Tako je npr. rimski *pluteus* (skupina 2a) opisan v slovenskem slovarju opisan kot *ena streha za šturmanje teh zidov, za dež, de se pod njo stopi* (*de* veznik, glej Mikl. Et. 40), v poljskem slovarju pa kot *daszek do szturmu, było przed czasy niejakie naczynie wojenne z rokiciny uplecione a skórami powleczone, pod którym żołnierze do szturmu chodzili. Pawężny rustunek może być zwan* /Strešica za napad, bila je pred časi nekakšna vojaška posoda iz vezike spletena, pa s kožami oblečena, pod katero so vojaki v napad se podali. Ščitni strešek bi se mu lahko reklo; op. prev./ Ali *urna* (skupina 3b): pri Kas.-Vor. *vedro, kablica, posoda s katero se kamenci mečejo, kadar se ima ena reč izvoliti ali razločiti,* pri Mącz. *gliniany zban, z wierchu wąski, w ktory tych imiona na kartkach były wrzucane, którzy sie o co losem*

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_1999_1_6.pdf | DOST. 25/04/24 14.25

rozprawiali albo szczęścia patrzali /Glinen vrč, na vrhu ozek, v katerega so vrgli listke z imeni tistih, ki so hoteli obračunati z usodo ali čakali na srečo; op. prev./.

Če je imela latinska beseda dva osnovna pomena, je prevajalec pogosto izbral enega izmed njiju. Enako velja tudi za besede, povezane s tujimi realijami. Tako sta npr. pri prevodu besede *cataracta* (skupina 2a) oba izpustila njen pomen 'naravni slap' in njegovo zvezo z Nilom, med preostalima dvema pa sta izbrala različne. Kastelec je pojasnil, da je to *en velik nagel dež ali naliv*, Mączyński pa, da je to *tamowanie, zastawidło albo upust wód*. Pri tem je težko ugotoviti, po kakšnih načelih sta ravnala. Vendarle pa je opazno dejstvo, da Kastelčev prevod ne nakazuje le osnovnega pomena te po izvoru grške besede, ki ga ni v Plezievem latinskem slovarju, na prvem mestu pa ga podaja grški slovar Abramowiczówne, tj. καταρράκτνς ὅμβρος 'ulewny deszcz', ampak tudi prvotno slovnično kategorijo grškega izraza, saj je bil prvotni pridevnik šele pozneje posamostaljeni, zaradi česar lahko sklepamo, da Kastelec ni le znal grščino, ampak se je pri razlagi latinskih grecizmov nanjo opiral.V latinščini je namreč *cataracta* le še samostalnik, katerega zadnji pomen ('zapora'; znan tudi v grščini, vendar pri Abramowiczówni kot nedvomno sekundarni pomen uvrščen na predzadnje [peto] mesto) je Poljakom približal Mączyński : *tamowanie, zastawidło albo upust wód.* Pri podobni razlagi besede *colliciae* (skupina 2a) je Mączyński opozoril na pomen v zvezi s kmečkim gospodarstvom: *Rowy albo brózdy miedzy zagony, któremi woda ścieka* /Jarki ali brazde, med njivami, po katerih odteka voda; op. prev./, čeprav se je v latinščini ta beseda nanašala predvsem na arhitekturne naprave ('rynny deszczowe przy budynkach' Plez.). Medtem pa je Kastelec za slovenskega bralca, na čigar ozemlju se je ohranilo precej sledov rimske arhitekture, navedel prvi, osnovni pomen: *vodenosti, vode zbrališča, kakor od dežja.*

Kjer ni na voljo take izbire pomenov, se Mączyński drži antičnih realij ali pa se pri tem rahlo omejuje. Prvi način ponazarja primer *compluvium* (skupina 2a): Kastelec ga pojasnjuje kot *eno mesto, na katero z več streh se od dežja voda zbera* in podobno Mączyński: *miejsce, gdzie sie woda deszczowa z dachów, ryn i z domów ścieka, rynsztok.* Drugega – primer iz iste skupine: *impluvium*. Kastelec je pojasnil oba vidika: *en ror na dvorišči, kamer se v dežji voda odteka, tudi ta v hišo padeča luč.* Mączyński se je omejil le na drugi del, razumljiv poljskemu bralcu: *Okno w pośrodku dachu. Dymnik.*

Mestoma so navezave na lokalno zavest še opaznejše. Pri razlagi besede *harpe* (skupina 3a) se je Kastelec omejil na zgoščen opis: *ena ukrivljena sablja, ali meč,* Mączyński pa je pri tem videl zvezo s turško sabljo: *szabla turecka może być zwana*, čeprav je bila ta poimenovana z besedo *acinacis* [polj. srlat. *acinaces* 'meč; gladius' z napotilom h grškemu viru], ki jo Kastelec razlaga kot *persijanska sablja ali turška*, Mączyński pa končno pravzaprav podobno: *miecz perski albo szabla turecka, bułat.* To se ujema z latinskim pomenom: 'kratek meč vzhodnih ljudstev', gre pa za izposojenko iz grščine ó ἀκινάκης 'kratek *perzijski* meč' (Abr. I 67). Prav tako grškega izvora je beseda *harpe*: ἡ ἅρπη 'krzywy noż *Perseusza'* (Abr. I 333), kakršnega je po grškem mitu dobil od Hermesa. Kot je razvidno, se je Kastelec, kateremu je bila turška sablja gotovo enako eksotična beseda kot perzijska sablja in Perzejev zakrivljeni nož, strogo držal grško-latinskega pomena, Poljak Mączyński pa je vsako zakrivljeno sabljo gotovo asociiral s turškimi napadi, čeprav sta v njegovem *Leksikonu* tako *Hermes – Bóg Mercurius* (155b6) kot *Perseus filius Iovis et Danaës qui Medusam occidit et Andromedam liberavit.* (293a52).

Opazna je razlika v načinu prevajanja besed za poimenovanja različnih vrst duhov in prikazni (skupina 4). Kastelčev prevod odseva takratno stanje slovenskih ljudskih verovanj, v katerih vodilno vlogo igrata *škratelj*, torej neka vrsta škrata (pojavlja se v prevodih besed *lamia, lar* in *penates*) ter *pošast*, nekakšna prikazen, ki je ustreznica kar sedmim latinskim

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_1999_1_6.pdf | DOST. 25/04/24 14.25

izrazom: *larva, lemures, monstrum, penates, phantasma, spectrum* in *spiritus*. Če je pri Kastelcu antični svet duhov in prikazni sloveniziran, pa prevod Mączyńskega ne izraža značaja poljskih ljudskih verovanj. Mączyński uporablja splošne izraze tipa *straszydło, dziw, bożek* ipd. Edina posebnost je predvsem iz njegovega slovarja znana *matolka* (tretji primer izvira iz del Jana iz Koszyczek, leto 1532, glej Sł. XVI, XIII 218–219). Vendar ne gre za nekakšen tip prikazni, ampak za izraz s splošnejšim pomenom. Prav tako pa bi tudi težko govorili o kakšni polonizaciji sveta duhov. V tem okviru je torej razlika med obema slovarjema očitna.

Posebno skupino besed tvorijo imena za mere in predmete, ki služijo za merjenje. Tu se je lokalni kolorit izrazil pri besedi *vedro* (skupina 3b). Pojavlja se tako v slovarju Mączyńskega kot tudi v Kastelčevem slovarju kot ustreznica antičnih mer za tekočine. Na podlagi besednih zvez bi lahko poskusili izračunati prostornino poljskega in slovenskega vedra. Po Mączyńskem latinskemu *congiusu* ustrezata približno 2 garnca«, vedro pa drži 24 garncev« ali kvartov«. Prostornina latinskega *congiusa* je znašala ok. 3.3–3,5 litra,[7] kar pomeni, da je garnec« vseboval ok. 1,65–1,75 litra, vedro po Mączyńskem pa okrog 40–42 litrov. Drugačno prostornino je imelo Kastelčevo vedro. Po njegovih navedbah sta merila hebrejski bat in atiška amfora po 3 vedra. Po izračunih biblistov je hebrejski bat meril ok. 40 litrov.[8] Če je Kastelec poznal te podatke, pomeni, da je njegovo *vedro* držalo malo več kot 13 litrov. To se tudi ujema s tem, kar je o slovenskem vedru zapisal Pleteršnik. Po njegovih navedbah (II 754) primorsko vedro meri 10 bokalov«, *bokal* pa po Snoju (str. 40) drži 1,5 litra. Rimska amfora po Kastelcu meri dve vedri, kar je po teh izračunih nekaj več kot 26 litrov. Po podatkih raziskovalcev antike je rimska amfora merila prav 26,36 litra. Ti podatki kažejo, da je vsak od prevajalcev vključil v prevod svojo lokalno mero za tekočine – svoje poljsko ali slovensko vedro, katerih prostornina pa je bila različna. Pa tudi to, da Kastelčevo *vedro* nima nič skupnega z avstrijskim vedrom, uporabljanim tudi na ozemlju Slovenije, ki je merilo, kot navaja Pleteršnik, 40 bokalov.

3. Težave so tudi z imeni za živali in rastline, povezane z naravnim okoljem. To se je nazorno pokazalo pri imenu za nekaj vrst hrasta, predvsem južnoevropskega *Quercus Cerris* (skupina 2b), za katerega je Slovenec imel sicer izposojeno, vendar že uveljavljeno ime *cer*. Mączyński je imel s tem težave. Tam, kjer je bil pri Kastelcu *cer*, je pri Mączyńskem lahko *czynerowe drzewo, japurtowe drzewo, jesionowe drzewo*, ali splošna oznaka: *drzewo niejakie żołądź rodzące*. Medtem ko je splošno *quercus* zmeraj slovenski *hrast*, poljski *dąb*.

4. Oba slovaropisca uporabljata različne vire, kar sicer tudi navajata v naslovih. Mączyński je zapisal: *ex optimis latinae scriptoribus concinnatum*, podobno tudi Vorenc: *ex diveris libris adeo collectum*. Kakšni viri so to bili, ne vemo. Na posameznih mestih to izvemo, drugič moramo ugibati ali pa se nam ponudijo naključna odkritja. Npr. pri geslu *complutus* (skupina 2a) je Kastelec (ali pa Vorenc) zapisal, da gre za navedek iz Biblije (Amos 4,7); pri geslu *fidelia congialis* (skupina 3b) se je Mączyński skliceval na Plavtove spise; medtem ko pri geslu *omniparens terra* (skupina 1) Kastelec ni navedel, da citira Seneko, podobno kot je sicer ravnal tudi Mączyński, ko je navedel isti citat pod geslom *parens*. Če kot osnovo upoštevamo Plezievo verzijo, potem sta oba navedla nekoliko spremenjeno različico stavka: *terra communis mater omnium mortalium* (I 613). Oba slovaropisca namesto *mortalis* zapišeta *reč*.: Mączyński *ziemia wszystkih rzeczy matka*, Kas.-Vor.

[7] Nižja vrednost je navedena po podatkih iz enciklopedije M. Erlerja *Friedrich Lübkers Reallexicon des klassischen Altertums für Gymnasien*, Leipzig, 1891, 749, višjo vrednost pa navaja Plez. I 683.

[8] E. Nustrem, *Bible Dictionary. Encyclopedic Dictionary in Russian.* Translated and edited from Swedish by I. S. Svenson, Toronto, 1982, 246.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_1999_1_6.pdf | DOST. 25/04/24 14.25

zemlja je vsih reči mati. Možno je, da sta uporabljala isti vir, ne vemo pa, katerega. Teoretično lahko tudi domnevamo, da sta Kastelec, ki je svoj slovar pisal l. 1680, in Vorenc, ki ga je trideset let pozneje dopolnjeval, poznala slovar Mączyńskega, ki je izšel leta 1564 v Königsbergu.

5. Oba slovarja sta vir za spoznavanje takratne frazeologije in paremiologije. Pod geslo *rivalis* (skupina 2c) je npr. Kastelec uvrstil frazo *dva psa za eno kost*, ki je Pleteršnik in SSKJ med frazeologemi ne zapišeta niti pod geslom *pes* niti pod geslom *kost.* V teh geslih takega izraza tudi poljski *Słownik polszczyzny XVI wieku* (XI 69–74, XXIV 142–145) ne zabeleži. To je lahko ljudski pregovor, lahko pa gre tudi za posodobljeni pomen, navezujoč na mitološko *jabolko spora*. Na tako razlago bi kazal pregovor v *Kroniki* Marcina Bielskega (Krakov 1564): *Práwie bylá Di∫zkordia miedzy p∫y kość wrzućiłá* (Sł. XVI, XXIV 143) in uveljavljeni poljski frazeologem *kość niezgody*, ki ni zabeležen ne v Pleteršniku ne v SSKJ. Najstarejši znani poljski zapis te fraze, naveden v zbirki *Nowa księga przysłów polskich* (t. I, Varšava 1969, str. 754), namreč: *Ubiegają się jak dwa psy o jedną kość*, izvira iz l. 1851.

Kot se vidi, je zgolj primerjalna razčlemba nekaterih besed pokazala številne bistvene značilnosti leksikografske metode tako pri Mączyńskem kot pri Kastelcu in Vorencu.

6. Ostalo je še eno vprašanje, povezano s frazeologemom *babja sol* v pomenu 'toča'. SSKJ le v tem pomenu navaja frazeologem *babje pšeno* (I 88). Pleteršnik ga zabeleži pod geslom *sol* (II 532) in navaja dva njegova sinonima: *solika* in *babje pšeno*, pokaže pa tudi na vir informacij, skrit pod kratico *Dict.* Besede kot sopomenke ne navaja niti kot *pšeno* niti pod *solika*. Tu dodaja še eno sopomenko: *sodra*, vendar se tudi pri tem ne pojavi sopomenska *babja sol*. Da bi odkrili izvir tega zanimivega frazeologema, staroslovenskega hapaxlegomenona, je treba pogledati v seznam virov. Za *Dict.* se torej skriva D i c t i o n a r i u m, latino-carniolicum, prva polovica latinsko-sloven. slovarja, rokopis menda iz 17. stoletja; Miklošič ga omenja v svojih delih s kratico: *Lex.*; jezik je dolenjščina, vsa podobna slovenščini protestantskih pisateljev«. (Plet. I XIII). Stabejeva zgodovina slovenske leksikografije ne dopušča kakšnega drugega latinsko-slovenskega slovarja iz 17. stoletja. Vse torej kaže na to, da gre za Kastelčev slovar. Vendarle pa ni mogoče mimo pripombe o Miklošičevih staroslovenskih virih . Kratica *Lex.* se nahaja tudi med viri cerkvenoslovanskega slovarja iz l. 1862–1865 in etimološkega slovarja iz l. 1886 (Pleteršnikov slovar je izšel l. 1894). Kratica je v celoti razvezana v cerkvenoslovanskem slovarju (Mikl. Pal. XIII): LEX. Lexicon neoslovenico-latinum ab ignoto auctore in Carniola inferiori conscriptum, quod nobiscum est communicatum a Matthaeo Cigale.«, ki ga navaja avtor v etimološkem slovarju, kjer je ta krajšava razvezana takole: lex, *nsl.* Neuslovenisch-lateinisches lexicon aus dem XVIII. Jahrhundert.« (Mik. Et. 546).

Pri tem se odpira več vprašanj, naslovljenih na zgodovinarje slovenskega jezika, na katera nisem našel odgovorov v Stabejevem kratkem zarisu slovenske leksikografije:

– ali gre v primeru rokopisnega latinsko-slovenskega slovarja (*Dict.*), ki ga je uporabljal Pleteršnik in je v njem našel frazeologem *babja sol 'toča'*, sicer znan le iz Kastelčevega slovarja, za rokopis Matije Kastelca?
– ali je Pleteršnikova časovna oznaka glede na to, da je imel v tem pogledu določene zadržke (»menda«, tj. 'vermutlich' »iz 17. stoletja«), utemeljena?
– zakaj je Pleteršnik uporabljal le prvi del? Ali druge polovice ni našel?
– na kakšni podlagi je Pleteršnik *Dict.*, ki ga je sam uporabljal, istovetil s slovarjem, ki ga Miklošič označuje s krajšavo *Lex.*, in datiral v 18. stoletje?

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_1999_1_6.pdf | DOST. 25/04/24 14.25

Bi potemtakem lahko sklepali, da je Pleteršniku prišla v roke prva polovica Kastelčevega rokopisa, ki je veljal za zgubljenega, neznani avtor slovarja, ki ga je uporabljal Miklošič, pa je bil Gregor Vorenc?

Vsa ta vprašanja so se mi zastavila med iskanjem drugih potrditev frazeologema *babja sol*.

KRAJŠAVE NAVAJANIH SLOVARJEV

Abr. – Z. Abramowiczówna, *Słownik grecko-polski*, I–IV, Varšava , 1958–1965.

Bez. – F. Bezlaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, I–III (A–S), Ljubljana , 1977–1995.

Br. – A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Krakov, 1927, reprint Varšava, 1974.

Kas.-Vor. – J. Stabej, *Slovensko-latinski slovar po: Matija Kastelec-Gregor Vorenc, Dictionarivm Latino-Carniolicvm (1680–1710),* Ljubljana, 1997.

Jug. srlat. – *Lexicon latinitatis medii awvi Iugoslaviae*, ur. M. Kostrenčić, V. Gortan, Z. Herkov. I–II, Zagrabiae, 1973–1978.

Polj. srlat. – *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, ur. M. Plezia, Vroclav Ossolineum, I–VII (A–Pr), izhaja od l. 1953.

Mącz. – J. Mączyński, *Lexicon Latino-Polonicum ex optimis Latinae linguae scriptoribus concinnatum*, Regiomonti [Königsberg] 1564, reprint: R. Olesch, *Ioannis Mączyński, Lexicon Latino-Polonicum*, Köln – Wien, 1973.

Meg. – J. Stabej, *Hieronymus Megiser, Thesaurus polyglottus iz njega je slovensko besedje z latinskimi in nemškimi pomeni za slovensko-latinsko-nemški slovar izpisal in uredil...,* Ljubljana, 1977.

Mikl. Et. – F. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen,* Wien, 1886, reprint Amsterdam, 1970.

Mikl. Pal. – F. Miklosich, *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*, emendatum auctum, Vindobonae, 1862–1865.

Plet. – M. Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*, I–II, Ljubjana, 1894, reprint Ljubljana, 1974.

Plez. – M. Plezia, *Słownik łacińsko-polski*, I–V, Varšava, 1959–1979.

Sł. XVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, Vroclav Ossolineum, izhaja od l. 1966 (I–XXV, A–Pod).

Snoj – M. Snoj, *Slovenski etimološki slovar,* Ljubljana, 1997.

SSKJ – *Slovar slovenskega knjižnega jezika, I–V*, Ljubljana, 1970– 991.

Leszek Moszyński

Iz poljščine prevedel *Niko Jež*.